

Kerk na corona

'Hef op uw hoofden'

kerk is open.

Protestantse
Kerk

Inhoud

1. Inleiding	3
Kerk in opmaat	
2. Een toekomstgerichte kerk	5
3. Onderlinge verbondenheid	7
4. Pastoraat na de lockdown	9
Theologische reflectie	
5. Wat kan de kerk doen voor kwetsbare mensen?	11
Kerk	
6. Kerk in de huiskamer en huiskamer in de kerk	13
7. Overledenen uit de coronatijd gedenken	15
8. Jeugd- en jongerenwerk lockfree	17
9. Corona en het kerkbeheer	19
Theologische reflectie	
10. Gods hand en Gods wil	21
Kerk naar buiten	
11. Helpen bij financiële problemen	23
12. Nu de kerk opnieuw naar buiten kan	25
Theologische reflectie	
13. Waar is God in de crisis?	27
14. Suggesties voor gesprek en ontmoeting	29
Personalia	30
Bijlage: routekaart	31
<i>(De routekaart geeft kerkenraden houvast bij te nemen beslissingen na de lockdown.)</i>	

1. Inleiding

'Hef op uw hoofden, poorten wijd' (Psalm 24)

Eens, als de deuren van de kerk zich weer openen ... Ja, wat dan? De coronapandemie heeft het kerkelijk leven flink overhoop gehaald. En het zijn niet alleen de kerkdiensten die noodzakelijkerwijs veelal online gevolgd worden door mensen thuis, ook de andersoortige ontmoetingen en activiteiten zijn in het afgelopen jaar op rantsoen gezet.

Maar 'eens komt de grote zomer waarin zich 't hart verblijdt', zo klinkt een lied. 'De hemel en de aarde wordt stralende en puur' – zo blij kan een mens zijn bij de gedachte dat er op een dag voldoende mensen gevaccineerd zullen zijn om elkaar weer onbekommerd te kunnen ontmoeten. Wat zal het fijn zijn om weer samen uit volle borst te kunnen zingen, om elkaar te begroeten met een handdruk, om samen weer gezellig koffie te drinken. Want dat hebben we gemist!

Uit de visienota 'Van U is de toekomst':

Bij een kerk als tafelgemeenschap denken we in de eerste plaats aan de avondmaalstafel. In nauwe verbinding daarmee staan ook andere tafels in de gemeente en in de buurt. Samen eten, tijd, aandacht voor elkaar en delen zijn wezenlijk voor de kerk. Dit roept de vraag op hoe wij een verbindende gemeenschap kunnen vormen in een samenleving waarin velen slachtoffer zijn van eenzaamheid, uitsluiting en misbruik. (pag. 24).

Deze brochure loopt vooruit op deze verwachting en biedt handreikingen bij de verschillende momenten van versoepelingen die – naar te verwachten valt – voor ons liggen. Het gaat dus om de postcorona-periode, ook wel *lockfree* of *open up* genoemd.

Omdat er veel gebeurd is in het afgelopen jaar, en omdat mensen heel verschillend hebben gereageerd op de pandemie, willen we gemeenten en kerkenraden ondersteunen met materiaal om over een aantal thema's het gesprek te voeren. Het ligt voor de hand het te hebben over wat de pandemie met mensen heeft gedaan, en hierbij de mensen te betrekken die hard hebben gewerkt om de kerk op een creatieve manier door te laten gaan - en die gaandeweg misschien wel moe

zijn geworden. Ook is het goed stil te staan bij de slachtoffers, bijvoorbeeld op Gedachtenis- of Eeuwigheidszondag. En hoe pak je het aan in de gemeente wanneer voor het eerst weer zonder beperkingen samengekomen en gezongen kan worden?

Daarnaast is het in sommige gemeenten raadzaam gesprekken te organiseren vanwege tegenstellingen in de gemeente ten tijde van de maatregelen. Denk alleen al aan de discussies tussen wat we de rekkelijken en de preciezen zijn gaan noemen. Want overal waren sommigen meer bevreesd, en zochten anderen zoveel mogelijk ruimte in de omgang met de regels. Achter elk standpunt zit een verhaal. Laten we elkaar als broeders en zusters horen, ook als onze meningen uiteenlopen. Dat is immers wat ons als gemeente van Jezus Christus kenmerkt, dat we elkaar proberen te horen en begrijpen.

Uit de visienota 'Van U is de toekomst':

In navolging van Hem worden we aan elkaar gegeven. Door deze maaltijd worden scheidslijnen tussen mensen opgeheven. We zijn één in Christus. (pag. 22).

Ook is het goed na te denken over de plek van de online viering wanneer de gemeente weer samen kan komen. Veel gemeenten hebben geïnvesteerd in apparatuur, en er blijkt een groep bereikt te worden voor wie de drempel naar het kerkgebouw eerder te hoog was. Hoe gaan we verder met dit nieuwe medium?

Het is goed om in de periode waarin de maatregelen langzaam worden teruggeschroefd hier met elkaar het gesprek over te voeren. De verruiming zal stap voor stap gaan, en omdat elke dag genoeg heeft aan zijn eigen zorgen is het een kwestie van aanvoelen en van maatwerk om te bepalen wat je wanneer bespreekt.

Gebruik van deze brochure

Haal uit deze brochure wat voor u/uw gemeente de krenten in de pap zijn. Pak niet alle onderdelen op, kies wat bij u past. Verschillende auteurs hebben vanuit hun eigen ervaringen de toon gezet in de

artikelen. De stijl varieert. Om u als lezer oriëntatie te geven hebben we onder iedere bijdrage de naam van de auteur gezet.

De bijdragen zijn in drie rubrieken ingedeeld: 'Kerk in opmaat', 'Kerk' en 'Kerk naar buiten'. Die indeling geeft een volgorde aan: vanaf de kerkenraadstafel en de huiskamertafel naar het kerkgebouw; en van het kerkgebouw de wereld in. De waterscheidingen zijn flinterdun. Tussen de verschillende onderdelen vindt u theologische reflecties over de aanwezigheid van God, de voorzienigheid en het lijden. Een hoofdstuk met didactiek sluit het geheel af. Na ieder hoofdstuk vindt u gespreksvragen om verder met elkaar te overleggen.

U kunt ook kiezen op onderwerp:

- Voor de gevolgen van het coronavirus, verlies, rouw, verdriet en gedenken: hoofdstuk 4, 5, 7.
- Kerkenraad: hoofdstuk 2, 3, 12, 14.
- Praktisch na de coronapandemie: hoofdstuk 2, 3, 6, 8, 9, 14.
- Theologische reflectie: hoofdstuk 5, 10, 13.
- Toekomstgerichtheid: hoofdstuk 11, 12, 14.
- Jeugd en jongeren: hoofdstuk 8.
- Pastoraat: hoofdstuk 3, 4, 5, 7, 12, 14.
- Diaconaat: hoofdstuk 11, 12.
- Beheer: hoofdstuk 6, 9.

De coronacrisis is nog niet voorbij. Reikhalzend kijken we uit naar het einde ervan. We hopen dat u in deze brochure teksten vindt die u verder helpen, die troosten en bemoedigen, en die inspiratie geven en creativiteit wekken voor het kerk-zijn in deze ingewikkelde tijd.

*Vat moed, bedroefde harten,
de Koning nadert al.
Vergeet uw angst en smarten,
daar Hij u helpen zal.
Er is weer nieuwe hoop:
Hij noemt u zijn beminden,
in 't woord laat Hij zich vinden,
in avondmaal en doop.*

(Lied 440,2 Liedboek, zingen en bidden in huis en kerk)

Klaas van der Kamp en Marco Luijk
namens de werkgroep Lockfree

Uit de visienota

Dan gaat het om de praktijk van alledag, hoe we gelovig mens kunnen zijn op ons werk, in onze relaties, in het vormen van onze overtuigingen, in het omgaan met onze zorgen en vreugden, stress, angsten en verdriet. We worden geroepen om mensen van gebed te zijn op plaatsen waar de wereld pijn lijdt (Tom Wright). Om mee te zuchten met de schepping, aangezet door Gods Geest. We zoeken naar wegen om dienstbaar te kunnen zijn in onze omgeving, voor onze naasten dichtbij en ver weg. We worden geroepen om bij te dragen aan vrede, gerechtigheid en heelheid. Ook laten we ons verrassen door wat we om ons heen zien aan waarheid, goedheid en schoonheid, waar Christus zich laat vinden. Vanuit de genade die ons geschonken is staan we genadig in het leven, frank en vrij delen we van wat ons geschonken is en putten we inspiratie uit wat we tegenkomen en ontvangen.
(visienota pag. 41, protestantsekerk.nl/visienota)

2. Een toekomstgerichte kerk

We zoeken naar een toekomstgerichte kerk. We vragen ons af: hoe gaan we als kerk verder na corona?

Vorig jaar maart kwam de trein die kerk heet met een schok tot stilstand. In één klap kon er niets meer, zelfs bij elkaar komen in een kerkdienst niet. Niemand van ons had zoiets ooit meegemaakt. Vanaf juni kwam er weer enige beweging. Het piepte hier en daar, maar er waren weer fysieke diensten. En in september kwamen zelfs veel kerkenraden weer bij elkaar. Maar de herfst en de winter brachten nieuwe beperkingen: diensten zonder zingen en weer uitsluitend online. Krakend kwam alles weer tot stilstand. Het heeft veel met ons allemaal gedaan. Ook in de kerkenraad. Waar doen we goed aan?, was de vraag die bij elke kerkenraad steeds op tafel lag. Soms was het duidelijk hoe te beslissen, maar soms ook was er verschil van mening. In elke kerkenraad waren rekkelijken en preciezen.

Hoe verder?

Nu staan we op de drempel van meer mogelijkheden. Dat is een moment om te markeren. Er is de hoop dat het kerkelijk leven zich kan herstellen. En er is blijdschap daarover, opluchting. Tegelijk is dit ook een moment om stil te staan, en ons af te vragen hoe we verder kunnen na alles wat we meegemaakt hebben. Het is niet vanzelfsprekend om klakkeloos door te gaan bij waar we voor corona waren gebleven. Daarvoor is er te veel gebeurd.

Persoonlijk

Om te beginnen: het is goed om in de kerkenraad elkaar aan te kijken en te zien hoe we erbij zitten. Hoe beleefde eenieder de crisis persoonlijk, als ambtsdrager en als mens? En zeker ook: hoe heeft de kerkenraad als geheel de afgelopen tijd gefunctioneerd? Waren we het altijd eens? Of waren er ook momenten van verdeeldheid? Hoe voelde dat? Hebben we elkaar vast kunnen houden? Het is goed om tijd te nemen voor zulke vragen en ruimte te maken voor ieders persoonlijke verhaal.

Beleid tegen het licht houden

Maar we zitten niet alleen als individu in de kerkenraad. Toen vorig jaar maart plotseling alles tot stilstand kwam, was iedere kerkenraad bezig met beleid. Allemaal dachten we na over hoe wij gemeente van Christus willen zijn. Hoe we geloofwaardig en toekomstbestendig kerk kunnen zijn. In óns dorp, in ónze stad.

Uit de visienota 'Van U is de toekomst':

Het is een bemoedigende wetenschap dat de Geest altijd wegen vindt, ook als wij het spoor bijster zijn. De diversiteit in onze samenleving is groot. De kerk krimpt. We kennen veel subculturen en leefstijlen. De situaties waarin gemeenten zich bevinden verschillen enorm. De ene gemeente is de andere niet. We geloven dat de Geest de kerk brengt waar mensen zijn, midden in het leven. Op allerlei plekken, in allerlei vormen en kleuren. Wees waakzaam en houd onderweg je ogen en oren open, om al Zijn tekens te verstaan. Tot je verbazing zie je soms ineens op de meeste onverwachte plekken iets van Gods Koninkrijk. Op al die plekken waar het leven ons tot roeping wordt: aan de keukentafel, in de straat waar we wonen, op de plek waar we werken, op het schoolplein en het sportveld, in het ziekenhuis, op podia, in publieke vergaderzalen, enzovoort. De heilige Geest waaert breed uit, binnen en buiten de kerk. (pag. 45).

De vraag voor iedere kerkenraad is: in hoeverre is dát beleid door corona doorkruist? Hebben we de hoofdlijn ervan kunnen vasthouden? En is dat nog steeds de lijn die we willen volgen? Of heeft een jaar corona veel veranderd? En moeten we ons eigenlijk herbezinnen op de vraag hoe we gemeente willen zijn?

Voor alle duidelijkheid: op deze vraag zijn heel verschillende antwoorden mogelijk. Maar het zou goed zijn als iedere kerkenraad zich de vraag stelt of we na deze crisis nog hetzelfde beleid als ervoor kunnen voeren, of dat het afgelopen jaar zoveel op zijn kop heeft gezet dat we (ook) in de kerk andere keuzes moeten gaan maken.

Concreet

Misschien klinkt dit een beetje abstract. Daarom nu iets concreets. Interessant is de vraag of er in onze gemeente dingen zijn die we vóór corona nog niet deden, maar die we nu wel doen. Het is goed om die samen op te schrijven. In menige gemeente is dat meer dat we beseffen. Allerlei creatieve vormen van kerkelijke presentie zijn ontstaan. Wat is nieuw en goed voor ons en willen we graag vasthouden?

Net zo goed is het om na te denken over zaken die we het afgelopen jaar niet hebben gedaan, terwijl we ze vóór corona altijd deden. Welke dingen waren dat? Zitten daar zaken tussen die we – als we eerlijk zijn – niet gemist hebben? En zouden we daarmee dan ook kunnen stoppen?

Online

Een aparte vermelding verdienen de online vieringen. Veel gemeenten verzorgen die, en ze voorzien onmiskenbaar in een behoefte. Ook straks, in ieder geval voor wie minder mobiel is. Maar: zullen er ook mensen voortaan thuis blijven, bijvoorbeeld omdat online een kerkdienst volgen erg gemakkelijk is? En wat heeft dat voor gevolgen? Onderzoek wijst trouwens uit dat er meer mensen online kijken dan er voor corona in de kerk kwamen. Kennen wij die mensen? En kunnen wij met hen in contact komen? Daar ligt een missionaire uitdaging.

Uit de visienota 'Van U is de toekomst':

Naar onze overtuiging komt het in onze tijd en context aan op 'lege handen', ontvankelijkheid, waakzaamheid en concentratie op God. We oefenen onszelf in een spiritualiteit van alertheid. De kerk is niet een bedrijf dat we moeten redden, de kerk leeft van verbondenheid met Jezus Christus; we volgen Hem. Daarom zeggen we niet: Jezus is daar waar de kerk is, maar: waar Jezus is, daar is de kerk. We strekken ons uit om daar te zijn waar Jezus is. Immers, door Zijn Geest is Hij ook nu aanwezig in deze wereld, wij volgen aandachtig dat spoor. (pag. 12).

Afsluitend

Een crisis is ook een kans. Soms wordt dat erg gemakkelijk gezegd. Toch biedt het afgelopen jaar ons als kerkenraad inderdaad de mogelijkheid om eens naar onszelf te kijken. Hoe hebben we het gedaan? En hoe gaan we verder? Wat willen meenemen uit de crisis? En wat laten we graag achter? Mooie vragen. En belangrijk. Te belangrijk om er als kerkenraad niet rustig de tijd voor te nemen.

Gespreksvragen

- Hoe kijkt u als kerkenraad terug op het afgelopen jaar? Wat ging goed, wat niet? Probeer eerlijk te zijn en niet de kool en de geit te sparen. Maar maak geen verwijten.
- Welke zaken bent u afgelopen jaar gestart, welke nieuwe vormen van kerk-zijn? Kunt en wilt u die vasthouden? En wat mag wat u betreft voortaan achterwege blijven?
- De landelijke kerk en de classis(predikant) hebben gedurende corona veel activiteiten ontplooid om gemeenten te ondersteunen. Sloten die aan bij uw behoeften? Heeft u zaken gemist? Wilt u de antwoorden op deze laatste vragen delen met uw classis(predikant)?

Peter Verhoeff,

classispredikant in Noord-Holland

3. Onderlinge verbondenheid

De coronacrisis heeft vindingrijk gemaakt. We hebben nieuwe vaardigheden ontwikkeld om elkaar te bereiken. Leggen we de nieuwe methoden nu terzijde of gaan we ze blijvend gebruiken? De ongekende situatie vanaf maart 2020 maakte lijfelijke ontmoeting van de een op de andere dag zo goed als onmogelijk. Plotseling kon en hoefde er niet zo veel meer. Dat had ook iets weldadigs. De vraag dringt zich op: wat betekent deze weldadigheid voor de periode dat we vrij zijn van coronadreiging? Waar waren we tijdens de coronacrisis mee bezig? En daaraan gekoppeld de uitdaging: hoe herpakken we ons als gemeente na de coronacrisis; weten we elkaar straks ook te vinden?

Uit de visienota 'Van U is de toekomst':

Door genade zijn we wie we zijn, zegt Paulus; het is 'een geschenk van God en geen gevolg van uw daden, dus niemand kan zich erop laten voorstaan' (Efeziërs 2:8). Elke gedachte aan zelfredzaamheid of zelfgenoegzaamheid staat daarmee onder kritiek. Heeft de coronacrisis ons niet bepaald bij onze kwetsbaarheid en onze afhankelijkheid? (pag. 16).

Blijvertje

We kijken samen nog even terug op de crisis. We gingen via de mail nieuwsbrieven versturen die, zo kunnen we zien, goed worden gelezen. Geregeld horen we: "De nieuwsbrieven geven me het gevoel dat ik erbij hoor, ik zie uit naar de volgende." Waarschijnlijk heeft dat met de inhoud te maken. Met een persoonlijke toon geven we informatie over (online) kerkdiensten en activiteiten. Uiteraard staat er 'wel en wee' in. Mensen kunnen blijven meeleven. Er is altijd aandacht voor het 'hart', een inspirerend filmpje of een tekst. Om te voorkomen dat het alleen maar over 'ik en corona' gaat, kiezen we vaak voor horizonverbreding. Zo plaatsten we een video over hoe de kerk in Syrië in de puinhopen op haar post blijft. De nieuwsbrief begon als noodverband, maar vooruitkijkend weten we dat het blijvertje zal zijn.

Bubbel

Nog een ervaring. Een diaken kwam op het idee mensen elkaar te laten bellen. Iemand onder de 70 krijgt het nummer van iemand boven de 70. Het bellen levert leuke contacten op. "Ik werd gebeld door

iemand die ik niet kende. Het gesprek liep zo leuk dat we hebben afgesproken om elkaar te ontmoeten als we weer naar de kerk kunnen." Diverse keren lieten we iets bezorgen: een gevulde koek, een kaart, een 'adventstasje'. Ook dat leverde een mooie ontmoeting tussen onbekenden. De coronamaatregelen maken dat je vooral contact hebt met je eigen 'bubbel'. Deze acties doorbraken dat. Het laat iets zien van het wezen van de kerk. We hebben elkaar niet uitgekozen, maar we zijn samengeroept.

Afstand die nabijheid geeft

Op bezoek gaan is niet goed mogelijk. Bellen kan wel. Er is met een grotere groep mensen contact dan normaal. Een telefoongesprek kost nu eenmaal minder tijd. De kwaliteit lijdt er meestal niet onder. Ondanks dat je elkaar niet kunt zien. Het lijkt wel of de afstand juist meer nabijheid geeft. Zal pastoraat in de toekomst vooral bel-pastoraat zijn?

Tuin

Rond de zomer ontspande de situatie. Er mocht meer. Onze kerk is gezegend met een kerktuin langs de straat. We nodigden mensen uit voor een 'praatje over de heg'. Het bleek een gouden greep. Op een veilige manier spraken en spreken we gemeenteleden, maar ook 'langslopers'. En passant krijgen ze ook een 'bakkie koffie'. Door corona ontdekten we de mogelijkheden van onze tuin. Je kunt er ook een kaarsje aansteken, en de tieners

houden er hun bijeenkomsten op zondagmorgen. Vlak voor Kerst bouwden we er een levensgrote kerststal. Buurtbewoners waren er blij mee. Op Oudejaarsdag bakten we oliebolletjes in de tuin. Het werd een komen en gaan van gemeenteleden die een zak kwamen halen. Maar ook tramreizigers – er is een halte voor de kerk – genoten van een oliebol. Corona dreef ons de tuin in. Binnenkort denken we na over de vraag hoe we onze tuin blijvend kunnen inzetten, ook missionair, als brug naar de buurt. Iets wat begon met de wens tot onderlinge verbondenheid verbreedt zich gaandeweg. En dat hebben we zelf niet bedacht ...

De zegen van Zoom

Het koffiedrinken na de kerkdienst wordt door velen gemist. Maar 'digitaal koffiedrinken' via Zoom gaat prima. Tussen 5 en 15 mensen doen eraan mee. Om te voorkomen dat we door elkaar praten structureer ik deze bijeenkomsten aan de hand van twee vragen. Wat houdt je bezig? Wat neem je mee uit de kerkdienst? Een themadienst over eenzaamheid leverde een intens gesprek op over de vraag of je eenzaamheid met geloven in God kunt 'oplossen'. Er is meer diepgang dan bij het 'normale' koffiedrinken na de kerkdienst dat soms iets van een 'jungle' heeft. Er is diepgang als er niet in algemeenheden gepraat wordt, als er ruimte is om persoonlijke ervaringen en overtuigingen te delen. Blijkbaar biedt Zoom daarvoor een veilige ruimte. Wellicht dat het indirecte contact via een scherm ook helpt.

Wat betekent dit alles voor na corona? Zal een aparte gespreksruimte in de kerk met gespreksleiding evenveel diepgang opleveren?

Gespreksvragen

- Wat is voor u herkenbaar uit het artikel en wat niet?
- In het begin van deze crisis was er het weldadige gevoel van niet zoveel te moeten. Hoe is het nu met dat gevoel? Welke gevolgen heeft dit voor de toekomst?
- Wat ontdekt u als het gaat om de onderlinge verbondenheid in de achterliggende periode?

Jan van der Wolf,

predikant van de wijkgemeente De Open Hof in Voorburg

4. Pastoraat na de lockdown

We geven elkaar pastorale zorg en aandacht in de kerk, met speciale taken voor pastores, ambtsdragers en pastorale vrijwilligers. Wat speelt er in het pastoraat na een lockdown?

Verlies

De coronapandemie gaat gepaard met veel verlies en verdriet. In de kerk zijn er zichtbaar lege plekken. Minder zichtbaar is het verdriet en de rouw om het verlies van een geliefde, of de zorgen die verlies aan werk, een onderneming en toekomstperspectief impliceren. De coronomstandigheden hebben met zich meegebracht dat het rouwen vaak in eenzaamheid en afzondering moest gebeuren. Dat is zwaar voor de mensen die ermee te maken hebben gehad. Al die ervaringen hebben veel tijd nodig om gevoeld en gedeeld te worden.

Rouw kent een scala aan gevoelens van droefheid, pijn, angst, agressie, boosheid, schuld, verwarring, frustratie en soms ook opluchting. Rouwen is werken aan het vinden van betekenis en het heropbouwen van je persoonlijke wereld die door het verlies door elkaar is geschud. Het is belangrijk om als gemeente te faciliteren dat mensen over hun verdriet en rouw met elkaar in gesprek kunnen gaan. 'Wanneer één lichaamsdeel pijn lijdt, lijden alle andere mee' (1 Korintiërs 12,26).

De kerk is een plaats waar mensen hun verdriet en zorgen volop met elkaar kunnen delen, en die in het perspectief van geloof, hoop en liefde plaatsen. Het helpt mensen wanneer ze verbinding en ruimte ervaren, dus zorg voor veel onderlinge contactmomenten rond kerkelijke activiteiten.

Rituelen

'Wegens het coronavirus zal de uitvaart in beperkte familiekring worden gehouden.' Rouwen is een sociaal gebeuren. Rituelen helpen daarbij; ze scheppen ruimte om het verdriet te delen, verbondenheid te beleven en een overgang naar iets nieuws mogelijk te maken. Helaas zijn gedeelde afscheidsrituelen in de tijd van epidemie en lockdown niet of nauwelijks mogelijk geweest. Dat heeft gevoelens van isolatie, verdriet en verlies versterkt.

Binnen de gemeente kun je zoeken naar passende rituelen, ook lange tijd na een verlies. Een ritueel hoeft niet met allerlei toeters en bellen gepaard te gaan. Een zorgvuldig gekozen vorm, aandachtig beleefd op het juiste moment, is voldoende. Dit kan op een eenvoudige manier door het aansteken van een kaars (kaarsen), met zorgvuldig gekozen woorden of het leggen van bloemen of steentjes bij een gedachtenisplek.

De Gedachtenis- of Eeuwigheidszondag is bij uitstek een moment waarop de overledenen met woorden, muziek en rituelen herdacht worden. Zo zijn er meer momenten in het kerkelijk jaar waarop met een ritueel aandacht kan worden gevraagd voor de verlieservaringen in de gemeenten en het rouwen dat daarmee gepaard gaat.

Verwijdering

Het coronavirus laat sporen na in iedere gemeenschap. De een vindt alle coronamaatregelen maar onzin, de ander vindt dat de kerk een voorbeeld in de maatschappij moet zijn en zich aan alle overheidsmaatregelen moet houden. Een kwetsbaar iemand verwijt een ander dat hij/zij door diens stordige gedrag niet meer in de kerk durft te komen. Dat kan diepe irritatie en verwijdering opleveren. Het helpt niet om zulke verschillen te bagatelliseren. Het helpt ook niet om één leidende visie op te leggen. Daarmee worden gevoelens niet weggepoetst. Leidinggeven houdt in dat er keuzes gemaakt worden én dat gekeken wordt hoe er zorg en aandacht is voor wie in die keuze niet kan meekomen. Op één lijn komen zal niet lukken. Maar kun je met elkaar delen wat je bezighoudt achter de mening die je hebt? Welke zorg, angst of hoop maakt dat iemand zo faliekant voor of tegen iets is? Pastorale aandacht geven betekent: kennen en erkennen. Dat wil zeggen: iemands drijfveren, angst en hoop kennen, en erkennen dat iemand zo denkt en voelt zonder dat weg te poetsen of te veroordelen. Zo wil je toch ook dat er naar jou geluisterd wordt?

Team

Predikant, kerkelijk werker, ambtsdragers en bezoekermedewerkers hebben zich vaak een slag in de rondte gewerkt om met iedereen contact

te houden. Het kan uitpuddend en moedeloos makend zijn wanneer je mensen niet bij de kerk kunt betrekken en zelf eigenlijk ook niet meer weet of je nog wel zo gemotiveerd bent.

Het is belangrijk om elkaar als kerkenraad of pastoraal team ook pastorale aandacht te geven. Waar liep u tegen je grenzen aan? Waarover hebt u zelf verdriet? En wat is voor u een ervaring van geloof, hoop of liefde? Ook hier geldt: het is fijn om naar elkaar te luisteren, elkaar te kennen en erkennen in alle verscheidenheid. En dat zonder een ander te beoordelen of veroordelen. Hiervoor kunt u tijd vrijmaken bij een vergadering of er een aparte bijeenkomst aan wijden. Een andere vorm is om koppels van twee of drie personen binnen een team aan elkaar te verbinden. Wanneer u zelf zorg ontvangen hebt, kunt u ook weer aandacht geven. Dat is niet iets om mee te wachten tot de kerk weer draait als vanouds. Daar kunt u vandaag mee beginnen.

Gespreksvragen

- Op wat voor manier kunt u in de gemeente mensen aan elkaar verbinden en bij elkaar brengen rond verlies en rouw in coronatijd?
- Hoe kan het scala aan verwarrende verliesgevoelens uitdrukking krijgen naast pastorale gesprekken, bijvoorbeeld in de kerkdienst?
- Wat voor rituele gelegenheden zijn er in uw gemeente waar de 'coronarouw' mee verbonden kan worden?
- Wat gaat u als pastor/vrijwilliger doen om contact te leggen met iemand die heel andere denkbeelden heeft over corona?
- Hoe geeft u elkaar pastorale aandacht in het kerkelijke team waarmee u optrekt?

Theo Hettema,

beleidsmedewerker pastoraat in de dienstenorganisatie

Anneke van der Velde,

beleidsmedewerker pastoraat en gemeentebegeleiding in de dienstenorganisatie

5. Wat kan de kerk doen voor kwetsbare mensen?

Matteüs 25:36, 'Ik was ziek en jullie bezochten mij'

Allemaal hebben we onze eigen herinneringen aan het eerste jaar met corona. Verpleeghuizen gingen op slot. Bezoek in ziekenhuizen werd beperkt. Dominees konden niet meer op ziekenbezoek. Veiligheid stond voorop. De eerste weken mochten de geestelijk verzorgers in de ziekenhuizen ook nog maar incidenteel naar patiënten. Er was te weinig beschermende kleding en er waren veel vragen over de besmettingsrisico's. Zoveel lijden, zoveel stervenden. Gevoelens van onmacht. Een verpleegkundige vertelde over haar patiënt: "Het ging weer goed met hem, en opeens vanmorgen lag hij dood in bed." En een dokter zei: "Als ik geen IC-bed meer beschikbaar heb, leg ik mijn werk neer. Dat is te erg."

Een verpleegkundige vroeg me om een verwarde corona patiënt te bezoeken. Hij zou aan het opknappen zijn. Ik trof een zeer benauwde man met zuurstofmasker. Praten ging niet. Ik wist niets van deze man. Hoe zou ik hem kunnen steunen? Wat voelde ik me machteloos! Deze ervaringen maken werkers in de zorg moe.

Jezus huilde

Zieken bezoeken is mijn vak. Ruim 25 jaar ben ik nu predikant. Nooit eerder werd ik zo geraakt door het vele lijden om me heen.

In juli las ik het boekje van Thomas Wright: *God en de pandemie*. Hij schrijft over christenen in de eerste eeuwen die pestlijders bezochten. Dat dwong toen diep respect af. Zieken bezoeken, doden begraven, dat is de opdracht van Jezus. Wright beseft de risico's van het bezoeken van coronapatiënten. Hij vraagt ook aandacht voor de eigen veiligheid en verantwoordelijkheid. Tegelijk wijst hij ons op de opdracht om zieken te bezoeken, ook besmettelijke zieken. Mijn angst nam af toen ik de verbinding met de opdracht van Jezus weer helder had.

Na de angst kwam de machteloosheid, uitgeput door de onophoudelijke stroom van lijdende patiënten en collega's die zich onthand voelden door zoveel dood in het ziekenhuis. Voor meelevende collegapredikanten kon ik slechts zelden toegang regelen buiten het bezoekuur. Hoe kunnen we onze opdracht om zieken te bezoeken waarmaken en invulling geven?

Uit de visienota 'Van U is de toekomst':

We worden geroepen om mensen van gebed te zijn op plaatsen waar de wereld pijn lijdt (Tom Wright). Om mee te zuchten met de schepping, aangezet door Gods Geest. We zoeken naar wegen om dienstbaar te kunnen zijn in onze omgeving, voor onze naasten dichtbij en ver weg. We worden geroepen om bij te dragen aan vrede, gerechtigheid en heilheid. (pag. 41).

Wright wijst ons de weg aan de hand van de Bijbel. De oproep tot het Koninkrijk van God komt via het verhaal van Jezus, de Mensenzoon die is gekomen om te dienen. Gods macht bestaat in dienen. In Johannes 11:21-35 lezen we hoe Jezus huilt bij het graf van Lazarus.

Zijn gezag bij het graf komt voort uit tranen en vertrouwen. Zo sprak Jezus. Het huilen bij het graf, dat is niet zoals wij voorzienigheid en almacht hadden bedacht. Het wijst ons erop wat het

betekent dat we als christenen worden opgenomen in het zuchten van de wereld (Romeinen 8:16-17). Jezus volgen betekent dat we God in ons zijn werk laten doen. Aanwezig zijn op plaatsen van lijden en kwetsbaarheid, delen in het verdriet. Zelf geraakt worden. Klagen met de psalmen waar de situatie uitzichtloos is. Blijven bidden. Nabij zijn in het nu. Dat is de enige manier om in verbondenheid met het evangelie te leven en te werken.

Perspectief voor kwetsbare mensen

De pandemie bepaalt ons bij onze kwetsbaarheid. Het eerste jaar draaide alles om veiligheid en afstand houden. Nu neemt de roep om vrijheid toe. Maar als iedereen gevaccineerd is, zijn de problemen niet voorbij. Vele groepen zijn geraakt door de lockdownmaatregelen. Als christenen moeten we een nieuwe weg vinden in het omgaan met lichamelijke en materiële kwetsbaarheid.

Uit de visienota 'Van U is de toekomst':

Door deze woorden te bidden, geven we aan betrokken te willen zijn op Gods Koninkrijk en bereid te zijn om ons in te zetten om Zijn wil te doen. Het hemelse licht over onze werkelijkheid, de gerichtheid op Gods Koninkrijk, scherpen het zicht op onze verantwoordelijkheid voor de medemens, voor de schepping, voor ons samenleven. (pag. 35).

Er zijn door de pandemie vele hongerigen en naakten bijgekomen. 'Houd moed, heb lief.' Naast 'veiligheid' en 'vrijheid' staat 'liefde'. Jezus heeft ons door de tekenen in Johannes laten zien in welk Koninkrijk we mogen leven. De hoop op dat Koninkrijk overstijgt de belofte van de vaccinatiecampagne.

Uit de visienota 'Van U is de toekomst':

Tegelijk leven we in de verwachting van de grote toekomst van God, een nieuwe hemel en een nieuwe aarde, Zijn Rijk van vrede en gerechtigheid. Wij leven Zijn toekomst. Vrijmoedig spannen wij ons hoopvol in voor kerk en wereld, met de bede 'Uw wil geschiede, zoals in de hemel, zo ook op de aarde'. (pag. 12).

Ik stel me voor dat Jezus mensen die het zwaarst getroffen zijn door de pandemie zou opzoeken. Hij zou huilen aan het bed van mijn stervende patiënt en bidden. Hij zou de onmacht van de ontzette verpleegkundige dragen. En met Pinksteren zouden Zijn leerlingen op weg gestuurd worden, toegerust met de Geest.

Gespreksvragen

- Zieken bezoeken luistert nauw. Sommigen hebben maar weinig energie om mensen te spreken. Anderen zijn bang om besmet te worden. Weer anderen vinden contact belangrijker dan besmetting. Hoe ontdekken we bij ons werk van zieken bezoeken wat het belang van de zieke zelf is? En van de naasten van de zieke? Of de zorginstelling waar hij of zij is?
- Het afgelopen jaar was gericht op veiligheid. Men probeerde het virus onder controle te krijgen. Veel mensen zijn bang om besmet te worden. We zijn door corona opnieuw bepaald bij onze kwetsbaarheid. Hoe gaan we daarmee om? Zetten we alles op alles om niet besmet te worden? Moeten ouderen de rest van hun leven afstand houden van hun kleinkinderen? Durven we de gedachte toe te laten dat we geen controle hebben over ons leven? Dat we ook onverwacht kunnen sterven?
- De media lijken telkens een nieuwe groep onder de aandacht te brengen die het zwaar heeft. Doel is vaak dat er wat verandert aan de beperkingen. Er is ook veel stil leed. Hoe reageren we daarop? Hebben we als kerk een signalerende rol voor de noden die zijn ontstaan door de pandemie? Hoe rusten we ons toe? Zoeken we samenwerking met andere partijen?

Annie J. Hasker,
geestelijk verzorger Isala Zwolle

6. Kerk in de huiskamer en huiskamer in de kerk

Sinds het begin van de coronacrisis zijn veel kerken hun kerkdiensten online gaan uitzenden. Sommige deden dat al en konden meteen inhaken op de nieuwe behoefte. Andere investeerden hals over kop of gingen met andere gemeenten (en soms ook parochies) samen aan de slag. Eerst kwam de zegen, toen het ongemak, en nu de vraag wat we ervan willen behouden als we weer fysiek bij elkaar kunnen komen. Wat zijn de mogelijkheden en kansen van een hybride vorm van kerkdiensten? Hoe ziet uw gemeente dat?

Zegen

We zagen aanvankelijk vooral de zegen, we konden tenminste iets. Bovendien waren de aantallen kerkgangers die 'kijkers' werden veel hoger dan normaal. Al wisten we vaak niet goed hoe we die aantallen nu moesten lezen: om hoeveel mensen gaat het echt? Er was bovendien echt honger naar online kerkdiensten.

Met de versoepelingen van de coronamaatregelen kwam het ongemak. We verlangden en verlangen nog steeds naar 'normale' kerkdiensten waarin we elkaar weer kunnen ontmoeten.

Op anderhalve meter en zonder te kunnen zingen lukte dat maar moeizaam.

Door het vaccinatieprogramma mogen we nu hopen op een hervatting van de fysieke kerkdiensten in de nabije toekomst. En langzaam maar zeker weer met z'n allen, waarbij we weer 'gewoon' mogen zingen. Wat doen we dan met de online uitzending? De groep die de kerkdienst meeviert is ondertussen veel diverser geworden. Dat vraagt om een hybride aanpak, offline (fysiek) én online.

Diverser

Het is buitengewoon lastig zicht te krijgen op wie nu eigenlijk de kerkdiensten online meekijken. Vaak hebben we wel een vermoeden, maar kunnen we het niet met harde cijfers staven. Er kijken trouwe kerkgangers, incidentele kerkgangers (die misschien vaker kijken dan voorheen kwamen), nieuwe leden (waaronder gemeenteleden van kerken zonder (aansprekende) uitzending), kerkverlaters en nieuwe mensen die korter of langer blijven. En er is een

groep mensen die later de dienst kijkt, en vaak korter. Al met al lijkt het aantal weergaven na het houden van de kerkdienst te verdubbelen, of meer. Wat vraagt dat van de dienst?

Interactie

Online uitzendingen bieden kansen om kerkgangers live te laten reageren of hen er op een of andere manier bij te betrekken. Een fundamentele keuze is of je mensen laat meekijken tijdens de fysieke dienst in de kerk, of dat je hen er ook bij wilt betrekken. Blijven ze toeschouwer of vieren ze mee? Als ze meevieren, dan is altijd de vraag hoe je ze betreft bij wat er in de kerk gebeurt. Ook bij bijvoorbeeld het avondmaal. Hoe rust je de mensen thuis toe om zelf brood en wijn neer te zetten, of deel je het uit op een afhaalmoment in de kerk en bezorg je het bij wie niet kan komen?

Contact

Een belangrijke vraag is ook hoe je contact houdt met mensen die (alleen) online de viering meemaken. Als je al weet wie het zijn. Je kunt ze gelegenheid geven voorbeden aan te dragen, of bij te dragen aan de voorbereiding van de preek. De voorganger kan inleidende gedachten publiceren op de website of mailen naar bekende adressen, en mensen in de dienst oproepen zich daarvoor op te geven en daarop te reageren. Mensen die nooit reageren hou je altijd, ook in een fysieke kerkdienst. Aan kerken is het de taak de drempel zo laag mogelijk te maken om mee te doen.

Huiskamer

Veel gemeenten vroegen mensen een opname van zichzelf te maken bij het lezen van een paar verzen of het zingen van een couplet van een lied. Een open vraag werkte vaak onvoldoende; 'vrijwilligers' aanwijzen leverde meer op, en ze konden altijd nog nee zeggen. Soms moesten ze even technisch op weg geholpen worden. Ook werden video's en foto's gedeeld van kinderwerk dat thuis gebeurde en waren er preekjes in één minuut van (jonge)

gemeenteleden. Zo kwam de kerk niet alleen in de huiskamer, maar ook andersom.

Er is veel aan gelegen de huiskamer in de kerk te laten komen. Dat is ook heel protestants: waar vroeger het gezin het hart vormde van het gemeentelieven met drie keer bijbellezen en bidden aan tafel, kan het dat nu op ook weer worden, op een moderne manier. De alomtegenwoordigheid van smartphones, ook bij oudere mensen, helpt daarbij enorm. Mensen worden zo letterlijk gezien.

Wat werkt

De gemeente zelf heeft inmiddels een schat aan ervaring in het offline en online bijwonen van diensten. Niet alles werkt offline (talloze filmpjes) of online (te lange preken, gebeden en rituelen in de kerk). En wat 'werkt' is ook afhankelijk van de persoon en van de gemeente. Daarom is het goed daarover met elkaar te praten.

Gespreksvragen

- Wat vond u inspirerend/fijn/mooi om naar te kijken tijdens de online kerkdiensten? En als u door de bril van die ervaringen naar de 'oude' fysieke kerkdiensten kijkt, wat zou u dan nu anders willen doen?
- In welke online mogelijkheden ervaart u verbondenheid met elkaar, en hoe zou u die in kunnen zetten als u weer fysiek én online kunt vieren? Of zou dat diep in uw hart eigenlijk niet meer nodig moeten zijn?
- Kijk eens bij een online kerkdienst van een gemeente in een andere regio en misschien ook eens van een andere aard (evangelisch/orthodox/alleen online). Wat valt u op? Wat beleeft u eraan? Hoort u erbij of juist niet? Hoe helpt het u om contact te maken met God? En hoe zou u dat mee kunnen nemen in de vormgeving van uw eigen kerkdienst?

Otto Grevink,

ambulant-predikant in de Protestantse Gemeente Sprang-Capelle e.o.; pionier

7. Overledenen uit de coronatijd gedenken

Er was in de samenleving al een toenemende behoefte om gezamenlijk te gedenken. Door de coronacrisis is die behoefte alleen maar toegenomen. Mensen putten kracht en troost uit het samen delen van verdriet. Kerken zijn goed in het bieden van troost aan de nabestaanden. Ze bieden de gelegenheid om het gedenken vorm te geven. Ze zijn een ontmoetingsplek en een vindplaats van geloof, hoop en liefde. De laatste maanden van het jaar zijn dé gelegenheid om de overledenen in uw dorp of stadswijk te gedenken, samen mét het dorp of de stadswijk. Maar is die mogelijkheid voldoende bekend? En hoe werken kerken samen met de lokale overheid, begrafenisondernemers en het dorps- of buurthuis?

Aanbod

Kerken staan mensen in rouw en verdriet bij, en dan niet alleen voor leden van de kerk.

Uit de visienota 'Van U is de toekomst':

Het is de roeping van de kerk om daar te zijn waar de Geest haar leidt en Jezus zich laat vinden. In onze complexe samenleving is dat op heel verschillende plekken buiten en binnen de kerkelijke kaders. (pag. 49).

Een aantal kerken en pioniersplekken nodigt niet-kerkelijke buurtgenoten uit voor een gedachtenisbijeenkomst, laagdrempelige vesper of de kerkdienst op de laatste zondag van het kerkelijke jaar. Predikanten en voorgangers kunnen de verbinding leggen tussen het verdriet om verlies van een dierbare overledene, de waarde om samen te gedenken, de hoop in Jezus Christus en de toekomst die God voor ons heeft. Zo organiseerde de pioniersplek in Zoetermeer een openbare bijeenkomst voor de nabestaanden van corona-overledenen.

Stappenplan

1. Bespreek in de kerkenraad de traditie van gedenken in uw geloofsgemeenschap en stel de doelstelling voor een bijeenkomst voor families van overledenen in de coronatijd vast. Bedenk welke rituelen passend zijn bij uw gemeente en dienend bij het gedenken in uw dorp of stadswijk. Elke kerk maakt haar keuzes qua liturgie, rituelen en theologie. Meer informatie is hier te vinden.
2. Onderzoek wat begrafenisondernemers in uw omgeving en andere kerkgenootschappen in de maanden oktober en november aanbieden. Mogelijk is er aanleiding voor samenwerking.
3. Begin in het pastorale team op tijd aan de voorbereiding. Het neemt de nodige tijd om de

- gegevens van de overledenen te verzamelen en de adresgegevens van de familie te achterhalen.
4. Overweeg om een persoonlijke uitnodigingsbrief te schrijven en door een van de leden van het pastorale team of de predikant te laten overhandigen. Mocht de contactpersoon niet thuis zijn, ga dan nogmaals langs. Het vergroot de kans dat de nabestaanden zich echt uitgenodigd voelen.
  5. Bepaal de doelgroepen. Overweeg om naast de leden van uw gemeente, inclusief de families die iemand zijn verloren, ook de dorps- of wijkbewoners uit te nodigen. Overweeg een dubbel aanbod: op de zondagochtend een gedachtenisdienst voor de gemeenteleden en 's middags een laagdrempelige vesper voor dorps- of stadswijkbewoners.
  6. Bespreek met een koor of cantorij en met de organist wat hun bijdrage aan de dienst en/of de vesper kan zijn. Muziek en liedkeuze zijn belangrijk. Een muzikale bijdrage van buiten de kerkgemeenschap behoort tot de mogelijkheden.
  7. Maak uw kerkdienst en/of vesper bekend in uw dorp of stadswijk via een flyer en poster, en schrijf een persbericht voor het huis-aan-huisblad.
  8. Zorg dat er na afloop van de kerkdienst of vesper uitgebreid tijd is om elkaar te ontmoeten en ieders verhaal te horen. Instrueer het pastorale team hiervoor.
  9. Heeft u al een gedachtenishoek in uw kerkgebouw? Zo nee: overweeg een ruimte in te richten.

Gespreksvragen

- Welke vorm van gedenken van degenen die in coronatijd zijn overleden vindt u passend voor uw kerkgemeenschap en dorp/stadswijk?
- Zijn de lokale begrafenisondernemer, de burgemeester (of een van de wethouders) en het buurthuis/dorpshuis geschikte partnerorganisaties om een gezamenlijke gedachtenisbijeenkomst mee te organiseren?
- Welke geloofsaspecten zouden tijdens zo'n gezamenlijke gedachtenisbijeenkomst in uw dorp of stadswijk aan bod moeten komen? Op welke manier houdt u daarbij rekening met dorps- of stadswijkbewoners met een niet-christelijke levensovertuiging?

Burret Olde,

*beleidsmedewerker gemeenteontwikkeling
en -begeleiding in de dienstenorganisatie*

8. Jeugd- en jongerenwerk lockfree

Het is goed om u als gemeente in de aanloop naar *lockfree* ook wat betreft het jeugd- en jongerenwerk tijdig voor te bereiden. Wat kan daarbij helpend zijn?

Opstarten

In coronatijd hebben we te maken gehad met verschillende maatregelen en protocollen. De ene keer was er met het oog op het jeugdwerk meer mogelijk dan de andere keer. Veel kinderen en jongeren hebben niet of nauwelijks mee kunnen doen met het reguliere kerkelijk activiteiten aanbod dat er voor hen is. De leidinggevenden hebben binnen de mogelijkheden die er waren gedaan wat ze konden, maar misten de echte dynamiek en het plezier die het werken met kinderen en jongeren doorgaans geeft. Bij een *lockfree* is het belangrijk om de opstart van het jeugdwerk binnen de gemeente met z'n allen te markeren en te vieren. Een beetje zoals je oprecht blij bent als iemand na een lange reis weer terug is. Betrek als leidinggevende de kinderen en jongeren bij de voorbereiding en uitvoering van

dit startmoment. Steek veel werk in het opnieuw uitnodigen van kinderen en jongeren voor de voor hun beoogde activiteiten, en laat in alles zien dat je niet kunt wachten om hen weer te ontmoeten. Organiseer ook een speciaal startmoment voor de jeugdambtsdragers en leidinggevenden, met als doel elkaar te ontmoeten, lief en leed te delen en te inspireren.

Handreikingen hierbij zijn

- [protocol jeugdwerk](#) activiteiten in corona tijd en tijdens lockfree
- [programma's en werkvormen](#) bij de opstart van het jeugdwerk
- [inspiratiemoment](#) voor jeugdambtsdragers en leidinggevenden

Geleerde lessen

Na een jaar van allerlei beperkende maatregelen zijn binnen de kerkelijke gemeenten zaken aan het licht gekomen die positief verrasten, en dingen die minder vrolijk stemmen.

Wat positief opviel is de creativiteit die in korte tijd met name rond de online vieringen in gemeenten boven kwam drijven. De meest ingenieuze vormen en initiatieven kwamen voorbij. Opvallend was daarbij de actieve rol en plek die kinderen en jongeren daarin kregen; in de meeste gevallen een veel prominenter plek dan doorgaans in vieringen het geval is. Het is goed om je als gemeente af te vragen hoe deze creativiteit en prominenter plek vastgehouden kunnen worden. Ga daar als kerkenraad en jeugdwerk tijdig met elkaar over in gesprek. Opvallend was dat bij het wegvallen van diverse activiteiten ook het contact tussen de leidinggevenden met de kinderen en jongeren enorm terugliep. Dit kwam deels omdat actuele contactgegevens soms niet voorhanden waren. Maar veel leidinggevenden kwamen er ook achter dat hun band met de kinderen of jongeren niet zo sterk is. Er was wel geïnvesteerd in het maken en organiseren van activiteiten maar niet of nauwelijks in de relatie met kinderen en jongeren. Dat maakte het lastig om contact met kinderen en jongeren te maken. Jammer, want kinderen en jongeren hadden het maar wat moeilijk met lockdown, thuisonderwijs en avondklok.

Belangrijke les is dat naast goede programma's en activiteiten het bouwen aan relaties met kinderen en jongeren van essentieel belang is in het jeugdwerk. Ga als kerkenraad en jeugdwerk met elkaar in gesprek over dat wat in coronatijd stilviel of waar verlegenheid over ontstond. En bedenk met elkaar hoe dat met het oog op de toekomst beter kan of anders moet.

Handreikingen hierbij zijn

- [kerk als thuisplek](#) voor kinderen en jongeren
- [gevolgen](#) coronacrisis
- [relationeel jeugdwerk](#)

Gespreksvragen

- Noem drie dingen met het oog op kinderen en jongeren waarop u als gemeente trots bent dat die in coronatijd vorm hebben gekregen. Waarom maakt dit u trots? Wat is er zo specifiek aan deze dingen?
- Noem drie dingen waar u als gemeente met pijn in het hart op terugkijkt als het om de kinderen en jongeren gaat. Zijn daar redenen voor aan te wijzen?
- Welke nieuwe positieve ontdekkingen die u als gemeente hebt opgedaan met het oog op het

kinder- en jongerenwerk krijgen blijvend een plek na corona? En hoe wilt u dat realiseren?

- Van welke dingen in het kinder- en jongerenwerk kunnen we blijvend afscheid nemen?
- En welke ontdekkingen moeten beter doordacht worden? En hoe en wanneer krijgt dat vorm?

Gert Schouten,

beleidsmedewerker jeugd- en jongerenwerk in de dienstenorganisatie

9. Corona en het kerkbeheer

Laat duidelijk zijn: de coronacrisis is het ingrijpendst in die levens en families waar Covid-19 leidde tot ernstige ziekte of zelfs overlijden. Ondertussen is het effect van de maatregelen om besmettingen te remmen het grootst bij die organisaties waar het samenkomen van mensen een grote rol heeft gespeeld. Zoals bij de kerk die, plat gezegd, ook een 'evenementenorganisatie' is met grotere en kleinere bijeenkomsten. Monumentale kerken zijn vaak open voor bezoekers. Deze 'evenementen' en 'openstelling' zijn – juist in een maatschappelijke crisis – wellicht van een andere orde dan andere. Dat neemt niet weg dat enig gevoel van solidariteit op zijn plaats is. We hebben als godsdienstige organisatie door de vrijheid van godsdienst weliswaar wat meer rechten, maar we zitten wel samen in hetzelfde schuitje. Wat kunnen we doen om de financiële consequenties van de virusdreiging in te perken?

Batenkant

De meeste inkomsten in onze gemeenten komen binnen via de financiële bijdragen van leden en vrienden van de gemeente. Daarnaast wordt er in de erediensten geïncasseerd. Door de coronamaatregelen vonden er geen

fysieke collecten plaats. Veel internationale of migrantenkerken, die voor een groot deel van hun inkomsten afhankelijk zijn van fysieke collecten, zijn nog meer getroffen. De meeste van onze gemeenten hebben de gemeenteleden mogelijkheden geboden tot digitale betaling. Daarnaast zijn onze gemeenteleden als het gaat om hun vaste bijdrage behoorlijk trouw. Aan het begin van de coronacrisis waren de verwachtingen over de inkomsten somber, maar uiteindelijk blijken de inkomsten mee te vallen, blijkt uit enquêtes die de Vereniging voor Kerkrentmeesterlijk Beheer (VKB) onder haar leden hield.

De klap is wel hard aangekomen in kerken die hun gebouwen gebruiken om gastvrij te zijn voor derden en daar huur of entree voor vragen. Dat kan bij sommige monumentale kerken in grote steden in de tonnen lopen. Ook kerken die een fors kerkelijk centrum dienstbaar laten zijn aan tal van kerkelijke, parakerkelijke of buitenkerkelijke organisaties en daar huur uit ontvangen, zijn fors getroffen. Sommige, met nogal wat beroepskrachten in dienst, konden gebruikmaken van overheidssteuning. Kerken met een forse inkomstenderving uit verhuur zijn nu somberder zijn vorig jaar. Want wie had toen gedacht dat het zo lang zou duren?

Lastenkant

Wat doen we met mensen die in dienst zijn en nu minder te doen hebben? Hoe gaan we om met wegvallende provisie-inkomsten van kosters? De meeste gemeenten hebben ervoor gekozen om hun vaste mensen door te betalen, wel of geen overheidssteun. Soms werd aan gemeenteleden gevraagd om extra te doneren voor de kerk. Soms werd gekozen voor een tijdelijke aanwending van reserves. Na meer dan een jaar corona is het zaak opnieuw na te denken over deze financiering. We zien ondertussen als effect dat onderhoudsprogramma's van kerken of pastorieën enigszins worden vertraagd. Hoe erg is dat, als het tijdelijk is?

Er zijn ook nieuwe investeringen gedaan. Veel kerken waren nog niet bezig met het uitzenden van hun kerkdiensten. Dat is in een stroomversnelling gekomen. Ook de aanschaf van goede apparatuur en het introduceren van een gemeente-app kosten geld. Daar staat tegenover dat er ook posten zijn waarop bespaard kon worden.

Veel staat of valt met betrokkenheid van leden en vrienden bij de gemeente, en met communicatie. Dat blijkt ook mogelijk via internet, sociale media

en de telefoon. Daarin is veel creativiteit op gang gekomen, zowel aan pastorale als diaconale en 'randvoorwaardelijke' kant. In maart 2021 was het nummer van [Kerkbeheer](#) daaraan gewijd.

Gespreksvragen

- Samen een moeilijke periode doorkomen vraagt extra inspanning. Hoe kunnen we elkaar vasthouden en hoe blijft u leden en vrienden van de gemeente betrekken bij waar de kerk voor staat? De achterliggende periode vraagt extra creativiteit om te ontdekken en te doen wat kan. Hoe stimuleren we dit denken als kerkbestuurders binnen het geheel van de gemeente?
- Welke lessen rond kerk-zijn en kerkbeheer kunt u nu al trekken om mee te nemen voor de periode na corona?
- Heeft u uw goede en trouwe gevers al eens bedankt na deze bijzondere periode, en en passant verteld wat corona met de kerk doet? Of vindt u het eigenlijk vanzelfsprekend dat iedereen gewoon door blijft betalen?

Jos Aarnoudse,
directeur Vereniging voor Kerkrentmeesterlijk Beheer

10. Gods hand en Gods wil

Een meisje van 5 is helemaal overstuur bij de gedachte dat ze een coronatest zou moeten ondergaan. Haar ouders beslissen daarover, maar zal zo'n jong kind hun overwegingen kunnen begrijpen? Het allerbelangrijkste is natuurlijk dat zij op haar ouders vertrouwt, omdat zij het beste met haar voor hebben.

Dit is een voorbeeld van gelovig omgaan met de coronapandemie. Het is de vraag of wij in de christelijke gemeente precies kunnen begrijpen welke weg God in deze crisis met ons gaat. Tegelijk mogen we in de kerk gevoed worden om in vertrouwen te blijven zeggen: "Ik geloof in God de Vader, de Almachtige, Schepper van hemel en aarde."

Zondag 10

Zondag 10 van de Heidelbergse Catechismus brengt drie maal 'Gods hand' ter sprake. In de eerste plaats om te zeggen dat Gods scheppingsmacht niet beperkt is tot het ontstaan van de wereld. Hij blijft betrokken en Zijn hand zorgt voortdurend voor dat wat er is. Deze gedachte krijgt vervolgens een nadere invulling als voor de tweede keer over Gods hand wordt gesproken. De dingen die hier op aarde gebeuren staan op een of andere manier in verbinding met God. Als voorbeelden worden genoemd: regen en droogte, eten en drinken, ziekte en gezondheid. Ze overkomen ons niet bij toeval, maar komen ons toe uit 'Gods vaderlijke hand'. Kun je deze geloofstaal ook algemener toepassen op het wereldgebeuren? Is alles wat er gebeurt op aarde dan automatisch Gods wil? Ook al benadrukt Calvijn dat we hier aan de grenzen van ons menselijk begrip komen, lijkt hij deze vraag met een volmondig ja te beantwoorden. Want als het niet Gods wil is, aan wat of wie zijn mensen dan overgeleverd?

Niet buiten Gods wil

In de theologie wordt een belangrijk onderscheid gemaakt tussen wat God positief of actief wil en dat wat Hij passief wil (in de zin dat Hij het toelaat). God wil bijvoorbeeld op een actieve manier dat de wereld gered wordt en dat het evangelie wordt doorgegeven. Anders is het met kwaad, ziekte

en dood, die door de zonde in de wereld zijn gekomen. God gaf nota bene Zijn eigen Zoon om het kwaad schakmat te zetten. Dat vierten we met Pasen, ook al is de ellende nog niet uitgebannen uit onze werkelijkheid. Aangezien God wel macht heeft om het tegen te houden, laat Hij het blijkbaar nu nog toe. Daarmee gaan deze dingen dus niet buiten Gods wil en bestuur om. Als dit geldt voor het coronavirus, dan geldt het net zo goed voor middelen om je tegen het virus te beschermen. In zondag 10 wordt Gods hand nog een derde keer genoemd. Schepselen mogen weten dat zij veilig 'in Gods hand zijn'. Voorzienigheid heeft dan vooral het karakter van Gods liefdevolle zorg. De Bijbelse teksten in bijvoorbeeld de Psalmen, maar ook de Evangelieën laten zien dat God een schuilplaats is in dagen van benauwdheid. Er is daar zelfs ruimte voor de klacht en de waaromvraag. Maar er klinkt ook de belofte dat Jezus Christus in de nood en narigheid nabij komt om te helpen en te redden. Een gelovige weet daarom: niets zal ons kunnen scheiden van de liefde van God (Romeinen 8:39).

Geen pasklaar antwoord

Hier klopt het hart van het persoonlijke geloof. De algemene gang van zaken in de wereld verklaren is iets anders dan in de stormen van het leven vertrouwen op God en Zijn Woord. De coronacrisis gaat niet buiten Gods voorzienigheid om, maar dat betekent nog niet dat gelovigen precies weten wat het hemelse plan hiermee is. Christenen die zich daarover uitspreken, wijzen ook in verschillende richtingen: 'een reset van de schepping', 'Gods oordeel over de zonden van de 21e eeuw', 'een teken van de eindtijd' of 'een testcase voor de vernieuwing van de kerk'. Persoonlijk en als gemeente worden mensen stilgezet bij vragen als: Wie is God voor ons in deze coronatijd? Wat leren wij over Hem en over onszelf? Waarvan moeten wij ons misschien bekeren? Wat komt er naar ons toe als we in deze situatie bezig zijn met de Bijbel? Doet deze gebrokenheid ons vooral terugverlangen naar hoe het was, of meer naar hoe worden zal? Als wij geloven dat deze coronapandemie niet buiten God om gaat, doen wij er goed aan deze vragen te stellen. Tegelijk moeten we beseffen dat we er niet zomaar een antwoord op hebben.

En daarom moet de kerk vooral doen wat christenen in crisistijd altijd hebben gedaan: in de stormen blijven vertrouwen op God en Zijn toekomst. Hij heeft het beste met ons voor. En: midden in de wereld het goede doen, oog hebben voor de nood van de medemens en zo Gods liefde zichtbaar te maken. Want Gods voorzienigheid doet niets af van onze eigen verantwoordelijkheid.

Uit de visienota 'Van U is de toekomst':

In de de vroege kerk werd al gezegd dat de kerk twee altaren heeft. Daarbij gaat het om balans en verbinding tussen kerk-zijn dat gestalte krijgt in de geloofsgemeenschap én midden in het leven; met deze twee polen wordt een gezonde(n) spanning gezet op ons leven en werken als kerk. Dat zet ons in beweging; tussen de liturgie in de kerk én in het dagelijks leven. (pag. 36).

Gespreksvragen

- Is Gods voorzienigheid voor u een struikelblok of juist een bemoediging in deze tijd?
- Herkent u de behoefte van christenen om de crisis te duiden? Wat zou Gods bedoeling ermee kunnen zijn?
- Niet alles kunnen begrijpen, maar toch vertrouwen hebben en het goede doen. Hoe krijgt dat in uw gemeente vorm?

Martin van Dam,

*predikant Hervormde Gemeente
IJsselmuiden-Grafhorst*

11. Helpen bij financiële problemen

Schulden zijn ontwrichtend en veroorzaken veel persoonlijk leed. Het lukt veel mensen niet om op eigen kracht uit die neerwaartse spiraal te komen. Als gevolg van Covid-19 groeit het aantal huishoudens met schulden naar verwachting tot tussen 1,5 en 2,6 miljoen. 41% daarvan heeft problematische schulden. Zo blijkt uit recent onderzoek van Deloitte en Schuldenlab. Hoe kan de kerk aandacht hebben voor de mens in zijn of haar lijden rond schulden en armoede?

Levensgebeurtenissen

Financiële problemen hebben uiteenlopende oorzaken. Mensen hebben weinig overzicht over hun geldzaken of vinden het moeilijk om verstandig met geld om te gaan. Grote veranderingen in het leven, zoals trouwen, verhuizen, kinderen krijgen, scheiden, overlijden en een baan verliezen, zijn eveneens een belangrijke oorzaak van schulden. Raakt u betrokken bij een gezin dat lief of leed overkomt? Durf dan te vragen of het financieel allemaal nog lukt. Houd er rekening mee dat mensen er niet over willen praten. Let dus ook op andere signalen van geldnood. Op [eerstehulpbijschulden](#) staat een overzicht waar op te letten. Doe ook de postcodecheck op deze website en kijk hoe groot het risico is in de straat waar u woont/ werkt.

Taboe

De schaamte rondom schulden is enorm. Gemiddeld zoekt iemand met geldproblemen pas na vijf jaar hulp. De schuld is dan vaak vertienvoudigd bij gemiddeld 13 schuldeisers. Er rust een enorm taboe op financiële schulden. In de Bijbel gaan 2350 bijbelverzen over geld en bezittingen. Het gesprek over geld of geldzorgen (in de kerk) moet net zo normaal worden als ieder ander gesprek. Breng het geregeld onder de aandacht. Op [samenhartvoormensen](#) staan concrete suggesties hoe u dat kunt doen. Help het taboe rond schulden en financiële hulpverlening te doorbreken. Het wordt dan op termijn makkelijker om hulp te vragen.

Hulpvragers

Bijna 70% van de huishoudens met schuld- en betaalproblematiek is niet in beeld bij de officiële instanties. Dat komt onder meer door versnippering in de schuldhulpketen, verschil in aanpak en schaamte. Ook voor kerken is het vaak lastig om hulpvragen te vinden. In de praktijk blijkt dat hulpvragers worden gevonden in nauwe samenwerking met andere partijen. Denk aan de burgerlijke gemeente, maatschappelijk werk, de voedselbank en buurtinitiatieven. Het is dus goed om je te realiseren dat het werk van de kerk wordt gedaan in verbondenheid met de lokale samenleving. Tegelijkertijd is het belangrijk om helder te communiceren welke mogelijkheden er zijn voor hulp (vanuit de kerk). Besef dat een proactieve houding nodig is om hulpvragen te vinden, ze komen niet vanzelf binnen.

Luister met aandacht

Geldzorgen veroorzaken zo veel stress dat veel mensen niet meer helder kunnen denken. Ze verliezen het overzicht over hun geldzaken. Zelfs iets eenvoudigs als het openmaken van de post kan emotioneel te belastend worden. En zo raken mensen steeds verder in de problemen en in de put. Iemand hierop aanspreken, hoe goedbedoeld ook, heeft weinig zin. Een luisterend oor is effectiever, vooral in combinatie met een uitgestoken helpende hand. Iedereen heeft recht op een nieuwe kans.

Structurele oplossingen

Veel mensen hebben hulp nodig om (opnieuw) overzicht te krijgen over hun financiën en om keuzes te maken, zodat ze niet opnieuw in de problemen raken. Anderen hebben een ondersteunend netwerk nodig. Voor die mensen is een gift of een lening op de langere termijn geen oplossing voor hun schuldenprobleem. Bied concrete hulp voor een structurele oplossing aan, gericht op gedragsverandering, financiële zelfredzaamheid of versterking van het sociale netwerk.

SchuldHulpMaatje

Een kerk kan niet alles alleen. Dat hoeft ook niet. Bij financiële hulpvragen kan de kerk een beroep doen op de kennis en de vrijwilligers van SchuldHulpMaatje of andere lokale initiatieven. Steeds meer kerken slaan dan ook de handen ineen en starten een lokale SchuldHulpMaatje. Of kerken werken samen met een reeds bestaande SchuldHulpMaatje of ander lokaal initiatief. Op deze manier kunnen kerken gezamenlijk mensen met (beginnende) financiële problemen bereiken en op een structurele manier helpen. SchuldHulpMaatje doet dit geïnspireerd door het Evangelie en uit naastenliefde. Dankzij de ondersteuning van deskundig getrainde maatjes slagen veel meer mensen erin om hun schulden af te lossen, maar ook schuldenvrij te blijven. De hulp van de diaconieën en SchuldHulpMaatje is in onze samenleving een noodzakelijke aanvulling op de professionele schuldhulpverlening. Op deze manier krijgen mensen weer hoop en perspectief voor de toekomst.

Gespreksvragen

- Kent u iemand in uw omgeving die misschien hulp nodig heeft? En als u ook maar een vermoeden hebt, durft u daar dan op af te stappen?
- Hoe gaat u zelf als kerkenraad om met geld en geldzorgen? Hoe kunt u het gesprek in uw kerk hierover op een constructieve manier voeren? Kijk op [samenhartvoormensen](#) ter inspiratie.
- Met welke organisaties, initiatieven, andere kerken of geloofsgemeenschappen werkt u als kerk samen? En hoe komt u tot een gezamenlijke aanpak om mensen te bereiken, te vinden en hulp te bieden?

Tom Kolsters,
projectmanager bij SchuldHulpMaatje Nederland

12. Nu de kerk opnieuw naar buiten kan

Hoe ben je kerk in de buurt, in het dorp, in de stad? In de periode waarin kerk en samenleving te maken hadden met veel beperkende maatregelen zochten kerken naar manieren om daar invulling aan te geven. Door het geven van praktische hulp (boodschappen doen) en pastorale zorg (wandelen, telefoongesprekken). Nu de maatregelen langzamerhand worden opgeheven, zijn er andere mogelijkheden om de samenleving van dienst te zijn. In dit artikel treft u een aantal gedeelde ervaringen op een rij en suggesties om als kerk de verbinding met de wijk of het dorp te zoeken. Mensen, én daarmee dus de kerk en samenleving, hebben op verschillende manieren te lijden gehad onder de coronacrisis. De kerk kan bijdragen aan het verzachten van de situatie.

Verlies

Als eerste zien we dat mensen te maken hebben met verlies: mensen zijn hun geliefden kwijtgeraakt, hebben te maken met het verlies van gezondheid door de langetermijneffecten van Covid-19, weer anderen zijn economisch getroffen. Hun inkomen is

achteruitgegaan door verlies van werk, hun bedrijf heeft ernstig verlies geleden, opdrachten voor ZZP'ers bleven uit.

Het is goed om als diaconie contact te zoeken met de ondernemersvereniging of winkeliersvereniging om te luisteren en te onderzoeken of de kerk iets kan betekenen. Het artikel van SchuldHulpMaatje biedt informatie over het bespreekbaar maken van financiële zorgen en het herkennen van schulden. Rond het verlies van mensen en gezondheid leest u de bijdrage over de Gedachteniszondag.

Verminderde verbinding

Een tweede gevolg van de coronamaatregelen is dat contacten verwaterden. Mensen konden minder op bezoek of bezoek ontvangen. Mensen met een kwetsbare gezondheid kozen voor zelfisolatie.

Dit leidde tot eenzaamheid. Waar mensen elkaar minder ontmoeten liggen onbegrip en conflicten op de loer. Mensen met verschillende standpunten over de coronamaatregelen zijn tegenover elkaar komen te staan. Er is sprake van polarisatie.

De kerk kan een rol spelen in het herstellen van verbinding, door mee te doen met het organiseren van verbindende activiteiten. Belangrijk is om hierbij samen op te trekken met andere organisaties en bedrijven. De kerk laat daarmee zien dat ze midden in de samenleving staat en een boodschap heeft aan wat er omgaat op de plek waar ze gemeente is.

Voor zowel professionele zorgers als mantelzorgers was het afgelopen jaar zwaarder. Door het dragen van beschermende kleding en mondkapjes, door afstand moeten houden en een minimum aantal bezoekers kunnen ontvangen. Leerkrachten merken een verzwaring van hun onderwijskundige taak, en hadden extra zorg voor kinderen in moeilijke thuissituaties.

Voorbeelden

U vindt hierbij een aantal ideeën om de fantasie over wat mogelijk is te stimuleren. Meer voorbeelden zijn vindbaar in de [ideeënbank](#). Natuurlijk is het van belang om een idee zo uit te voeren dat het past bij uw eigen context.

Buitenexpositie

Vraag mensen een kunstwerk (tekening, schilderij, beeld) te maken over iets van wat zij ervaren hebben in de periode van corona. De kunstwerken worden gefotografeerd en op billboardposters in de buurt getoond. Bij deze activiteit kan worden samengewerkt met bijvoorbeeld bibliotheek, buurthuis, galerie of school.

Monument voor de zorg

Organiseer samen met anderen sponsoractiviteiten om een monument op te richten voor de zorg. Te denken valt aan bijvoorbeeld een sponsorloop of buitenspel.

Kerkproeverij

Organiseer een kerkproeverij op een van de eerste zondagen dat de kerk open is. Nodig mensen breed uit, via een kaartje, of persoonlijk als het om mensen in uw eigen netwerk gaat. Meer informatie op kerkproeverij.nl.

Informatieavond met plaatselijke deskundigen

Organiseer een informatieavond waarin plaatselijke deskundigen, zoals de huisarts, zorgmedewerkers uit het verpleeghuis, een kindercoach en anderen hun inzichten delen over de gevolgen van corona in het dagelijks leven.

Dorpsquiz

Verschillende plekken in Nederland organiseren een dorpsquiz. Een mooie activiteit om mensen met elkaar te verbinden. De kerk kan een van de deelnemers zijn, maar natuurlijk ook meehelpen in de organisatie. Zie bijvoorbeeld de [gendersedorpsquiz](#).

Gespreksvragen

Vanuit deze gedeelde ervaringen is het mogelijk als kerk verbindingen te maken met de omgeving waarin je kerk bent. De eerste stap is om met elkaar als kerkenraad, diaconie of missionaire commissie antwoord op een aantal vragen te krijgen:

- Wat is het meest urgente probleem in uw context? Maak een keus waarop u zich wilt richten. Alles tegelijk doen is niet realistisch. Peil of er voldoende enthousiasme is om met dit probleem aan de slag te gaan.
- Wat heeft u in huis om bij te kunnen dragen aan de verzachting van dat probleem? Niet iedereen kan alles en dat is ook niet erg. Kijk daarom goed of er genoeg denkkracht en uitvoeringskracht in de gemeente is om iets te doen.
- Met wie in de samenleving kan er worden samengewerkt? De kerk zal niet de enige groep zijn die iets wil betekenen voor de samenleving. Denk na of er partners in de buurt zijn die mee willen denken en doen in het idee dat u tot uitvoer zou willen brengen.
- Wat zijn de eerste stappen die u hiervoor kunt zetten? Een goed plan vraagt om concrete actie. Overleg met elkaar welke stappen als eerste gezet moeten worden om het plan uitgevoerd te krijgen.
- Wie gaat er actief meedoen vanuit de kerk? Plannen zijn mooi, maar als ze concreet worden zijn er mensen nodig die ze gaan uitvoeren.

Janneke Nijboer,

beleidsmedewerker missionair werk in de dienstenorganisatie

13. Waar is God in de crisis?

Steeds vaker horen we dat de coronacrisis ons leert dat niet alles maakbaar is. Het is bijna net zo'n cliché als 'we leven in een rare tijd'. Maar wat bedoelen we als we zeggen dat niet alles maakbaar is? En wat is 'alles'? Bedoelen we dat lijden niet uitgesloten kan worden? En wat betekent dan het lijden in relatie tot ons geloof? Waar is God in de crisis?

Dit brengt op zijn minst de vraag met zich mee of onze zucht om ziektes uit te bannen op gespannen voet staat met solidariteit. Mikken we toch weer op maakbaarheid? Een vaccin om zo snel mogelijk alles op orde te brengen en dan in eerste instantie voor onszelf. Welke waarden leert ons geloof dan? Vraagt God niet meer van ons?

De pandemie in de westerse wereld

Voor het eerst sinds lange tijd hebben we in ons land te maken gekregen met een pandemie. We hebben het heel lang goed gehad. Ziekten speelden een rol, maar een ziekte die zo om zich heen grijpt, hebben we lang niet gekend. Onze industrie heeft zich meteen geworpen op het maken van vaccins. Beneden de evenaar tobden ze al langer met gevaarlijke ziekten: malaria, dengue, ebola. De vaart die nu voor vaccins gemaakt wordt, werd voor deze ziekten niet gemaakt. Op dit punt is er veel ongelijkheid. En die is er ook als het gaat om het verkrijgen van de vaccins. Rijke landen staan vooraan, arme landen moeten achteraan aansluiten.

Een korte theologiegeschiedenis

In de jaren zestig van de vorige eeuw kwamen stemmen op die zeiden dat we af zouden moeten van een theologie die vraagt om een genadig God. De moderne mens zou naar zingeving vragen. Velen herkenden dat. Voor Paul Tillich, een theoloog die vooral na de Tweede Wereldoorlog bekend zou worden, was God degene die ons boven onszelf doet uitstijgen. Dat Godsbeeld paste in een tijd waarin het ons steeds beter ging. God helpt ons een zinvol leven te leiden. Succes hoorde daarbij. Dat de welvaart beperkt bleef tot een kleine groep kwam daarbij niet aan de orde. De laatste tijd komt er meer oog voor het lijden. Theologie van mensen uit de

derde wereld heeft daar zeker aan bijgedragen. Ook rooms-katholieke theologen spelen een rol bij het denken over lijden. In Nederland is Erik Borgman daar een voorbeeld van. Hij is dan ook heel kritisch op Tillich omdat volgens hem uit het zicht verdwijnt dat God afdaalt in de 'modderige pijnlijkheid van de vaak uitzichtloze situaties van malheur waarin mensen te leven hebben'.

Lijden als theologische notie

Als het gaat om malheur zien we dat landen beneden de evenaar hun portie wel krijgen. Vrouwen hebben het daarin nog een tandje zwaarder dan mannen. Zij krijgen vaak met geweld en uitbuiting te maken. Nog niet zo lang geleden is er een onderzoek gedaan naar de betekenis van Jezus in het leven van Afrikaanse vrouwen. Bij hen is het lijden van Jezus een belangrijke notie. Het lijden van Jezus is voor hen van troostvolle betekenis. Behalve dat Zijn overwinning op de dood bevrijdt en kracht geeft, geeft Zijn lijden moed en vertrouwen dat het lijden niet voor niets gedragen wordt. In het lijden vonden vrouwen Jezus naast zich staan. Redding komt door lijden en volharding. Vanaf de zijlijn kan de vraag gesteld worden of een dergelijke theologie het lijden in stand houdt. Vrouwen vatten echter moed om in een zoektocht naar waardigheid niet een slachtoffer te worden, maar navolger van Christus. Zij claimen kracht in hun zwakheid.

Kracht in zwakheid

Wij zijn lang niet zwak geweest. Zwakheid wordt zelfs als minderwaardig gezien. Zo kon de mens die niet mee kon in onze maatschappij een *loser* worden. Maar corona maakt van ons allemaal een beetje een loser. Het virus kan iedereen treffen. In die zin moeten we het ondergaan. Het leven is niet maakbaar. Het virus vraagt volharding. Maar het vraagt ook solidariteit en de bereidheid in het eigen hart te kijken. Waar dragen wij door onze levensstijl bij aan de snelle verspreiding van het virus? Laten we oppassen voor een vlucht in een nieuwe maakbaarheidsideologie als we ons enige heil in de geneesmiddelenindustrie stellen. Het is mooi dat de geneesmiddelenindustrie er is, en het vaccin zal ons zeker helpen. God staat daar niet buiten. Maar er zijn vragen te beantwoorden die we niet vinden in een vaccin alleen. Waar is God in de crisis? Laten we dicht bij Jezus blijven. Met Jezus leren wij dat God zich laat vinden in de zieke, in de arme, in de

loser. Bij de minste van onze broeders en zusters begint het heil. Het vaccin geeft een zetje om een uitweg uit de crisis te vinden, meer niet. We kunnen leren van Afrikaanse vrouwen. Er wordt nu geloof gevraagd en het lef kracht te vinden in zwakheid.

Gespreksvragen

- Er zijn verschillende namen voor Jezus: redder, helper, genezer, leraar, vriend, herder, Messias. Welke naam is voor u belangrijk? Wat betekent dat in deze tijd?
- Heeft corona uw relatie met God en Jezus veranderd?
- Wat zouden Afrikaanse vrouwen ons kunnen leren? Welke kracht vinden wij in onze zwakheid?
- Kunt u een moment noemen waarop God heel dichtbij was?

Trinette Verhoeven,
classispredikant Utrecht

14. Suggesties voor gesprek en ontmoeting

De periode van corona heeft veel invloed op kerk-zijn. Niets is meer vanzelfsprekend. Daarom is deze periode een goed moment om te reflecteren op hoe we kerk zijn, en wat deze periode betekent voor de manier waarop we in de toekomst kerk willen zijn.

U vindt hier een aantal suggesties om daarover een gesprek in de gemeente aan te gaan. Dit zijn zowel online als offline suggesties. Houd bij de keuze voor een vorm rekening met de dan geldende coronamaatregelen. Het is aan te raden om de gesprekken niet alleen met de kerkenraad te voeren maar ook met gemeenteleden.

Online

Voer gesprekken over online kerk-zijn. Zorg voor kleine groepen van zo'n 5 à 6 mensen. Op die manier kan iedereen aan het woord komen en is de drempel om iets te zeggen minder hoog. Je kunt er ook voor kiezen eerst met een grotere groep bij elkaar te komen. In deze grotere groep kun je door middel van polls en vragen de stemming (anoniem) peilen. Denk aan uitspraken en vragen als:

- Mijn geloof is in deze periode gegroeid/afgenomen.
- Mijn verbinding met andere gemeenteleden/betrokkenen is gegroeid/afgenomen.
- Mijn verbinding met mensen buiten de gemeente is gegroeid/afgenomen.
- Welke dingen van kerk-zijn mis je het meest? En welke het minst?
- Wanneer was je afgelopen jaar blij dat je deel uitmaakte van onze geloofsgemeenschap?

Daarna kunt u er in kleinere *breakout rooms* over in gesprek. Praat dan ook door over wat u van deze periode vast wilt houden als het gaat om kerk-zijn, en van welke dingen u misschien wel afscheid wilt nemen.

Offline

Bied de gelegenheid om in tweetallen te gaan wandelen. Geef gesprekskaartjes mee met daarop vragen over bijvoorbeeld hun welzijn, hoe ze deze periode (hebben) ervaren en wat ze missen aan kerk-zijn. Vraag duo's een selfie te maken en in een paar zinnen te delen wat er is besproken. Als

uw gemeente een kerkapp heeft, kunnen de foto's daar geplaatst worden. U kunt deze berichtjes gebruiken als aanleiding voor verder gesprek en gemeenteleden uitnodigen op elkaar te reageren.

In een groep

Ga met een groep aan de hand van een tijdlijn in gesprek over kerk-zijn na corona (of als u wilt nog specifieker: bijvoorbeeld de kerkdienst of diaconaat).

Dat kunt u als volgt doen:

- Teken op een rol papier een tijdlijn, bepaal met elkaar hoe lang u wilt dat deze teruggaat en hoe ver in de toekomst deze eindigt. Verdeel de tijdlijn in: verleden, nu, toekomst. Op deze tijdlijn kunt u eventueel belangrijke feitelijke gebeurtenissen weergeven.
- Geef iedereen een blokje met post-its en laat hen gebeurtenissen, ervaringen, momenten of verwachtingen opschrijven die te maken hebben met het thema.
- Laat iedereen haar/zijn post-its bij de tijdlijn plakken. Neem daarna de tijd om elkaars briefjes te lezen.
- Ga vervolgens in gesprek over de tijdlijn, en begin bij het verleden. Iedereen kan verhelderende vragen stellen. Zoek samen naar thema's die vaker voorkomen. Wanneer er sprake is van teleurstellingen of problemen, zoek dan samen naar de achterliggende wensen en verlangens.
- In gesprek ontdekt u thema's die voor uw kerk van betekenis zijn en spreekt u door over hoe u daar in de toekomst mee verder wilt.

U kunt deze vorm met verschillende groepen doen (denk ook aan jongere gemeenteleden of mensen uit de buurt die de kerk kennen), en alle tijdlijnen verzamelen en bespreken met de kerkenraad. Op die manier kunt u als kerkenraad beleid bijstellen of ontwikkelen. Wanneer u start met een gesprek, kan het zomaar vragen om een vervolg. Wees hier alert op en plan die dan ook als het nodig is.

Jonna van den Berge-Bakker,
beleidsmedewerker diaconaat en diaconale presentieplekken in de dienstenorganisatie

Personalia

Deze uitgave is samengesteld onder redactie van de werkgroep Lockfree die bestaat uit

- **Jonna van den Berge-Bakker**, beleidsmedewerker diaconaat en diaconale presentieplekken in de dienstenorganisatie
- **Klaas van der Kamp**, classispredikant Overijssel/Flevoland
- **Marco Luijk**, classispredikant Noord-Brabant/Limburg/Réunion Wallone
- **Arie van der Maas**, classispredikant Delta
- **Janneke Nijboer**, beleidsmedewerker missionair werk in de dienstenorganisatie
- **Burret Olde**, beleidsmedewerker gemeenteontwikkeling en gemeentebegeleiding in de dienstenorganisatie
- **Gert Schouten**, beleidsmedewerker jeugd- en jongerenwerk in de dienstenorganisatie
- **Anneke van der Velde**, beleidsmedewerker pastoraat en gemeentebegeleiding in de dienstenorganisatie

Medewerking aan deze uitgave verleenden

- **Jos Aarnoudse**, directeur Vereniging voor Kerkrentmeestelijk Beheer
- **Martin van Dam**, predikant Hervormde Gemeente IJsselmuiden-Grafhorst
- **Otto Grevink**, ambulante-predikant in de Protestantse Gemeente Sprang-Capelle e.o.; pionier
- **Annie J. Hasker**, geestelijk verzorger Isala Zwolle
- **Theo Hetteema**, beleidsmedewerker pastoraat in de dienstenorganisatie
- **Peter den Hoedt**, projectleider bovenlokaal kerk-zijn in de dienstenorganisatie
- **Tom Kolsters**, projectmanager bij SchuldHulpMaatje Nederland
- **Peter Verhoeff**, classispredikant Noord-Holland
- **Trinette Verhoeven**, classispredikant Utrecht
- **Jan van der Wolf**, predikant in de protestantse wijkgemeente De Open Hof in Voorburg

ROUTEKAART VOOR KERKEN

Versie 2.0 - 19-03-2021

PER RISICONIVEAU

Onderstaande overzicht geeft per risiconiveau aan welke maatregelen (ten minste) geadviseerd worden.

Erediensten	WAAKZAAM	ZORGELIJK	ERNSTIG	ZEER ERNSTIG
Aantal kerkgangers (rekening houdend met de basisregels van de Rijksoverheid)	hantering basisregels Rijksoverheid	max. 100	max. 60	max. 30 Verzwarend: online uitzending eredienst
Aantal ambtsdragers / bedienaren	geen beperking	geen beperking	nodig voor eredienst	nodig voor eredienst Verzwarend: nodig voor online uitzending eredienst
Aantal medewerkers	nodig voor eredienst	nodig voor eredienst	nodig voor eredienst	nodig voor eredienst Verzwarend: nodig voor online uitzending eredienst
Kerkelijke, liturgische handelingen (sacramenten)	ja, passende maatregelen	ja, passende maatregelen	ja, passende maatregelen	ja, passende maatregelen
Samenzang	ja	ja, op praatniveau	ja, op praatniveau, beperkte tijd	dringend ontraden Verzwarend: niet zingen
Voorzang / koorzang / band	ja	maximaal 12 zangers	maximaal 4 zangers	maximaal 4 zangers Verzwarend: niet zingen
Kinder- en jeugdwerk tijdens eredienst (0-17 jaar)	direct naar eigen ruimte, volg richtlijnen Rijksoverheid voor onderwijs en kinderopvang	direct naar eigen ruimte, volg richtlijnen Rijksoverheid voor onderwijs en kinderopvang	direct naar eigen ruimte, volg richtlijnen Rijksoverheid voor onderwijs en kinderopvang	direct naar eigen ruimte, volg richtlijnen Rijksoverheid voor onderwijs en kinderopvang Verzwarend: geen kinder- en jeugdwerk
Aantal kerkgangers bij doopdienst	gelijk aan eredienst	gelijk aan eredienst	gelijk aan eredienst	gelijk aan eredienst Verzwarend: maximaal 30
Aantal kerkgangers bij huwelijksdienst	gelijk aan eredienst	gelijk aan eredienst	gelijk aan eredienst	gelijk aan eredienst Verzwarend: maximaal 30
Minimale tijd tussen erediensten	min. 1 uur	min. 1 uur	min. 1 uur	min. 1 uur

Praktische aspecten	WAAKZAAM	ZORGELIJK	ERNSTIG	ZEER ERNSTIG
Ontmoeting binnen	ja	nee	nee	nee
Ontmoeting buiten	ja	max. 80	max. 40	nee
Vooraf uitnodigen/reserveren kerkgangers	ja	ja	ja	ja
Registratie aanwezig	ja	ja	ja	ja
Triage en placenten kerkgangers	ja	ja	ja	ja
Mondkapjes kerkgangers en medewerkers	geen advies	geen advies	advies bij verplaatsing	advies bij verplaatsing
Mondkapjes ambtsdragers/bedienaren	geen advies	geen advies	advies bij verplaatsing	advies bij verplaatsing

Uitvaart	WAAKZAAM	ZORGELIJK	ERNSTIG	ZEER ERNSTIG
Uitvaart vanuit kerkgebouw	Volg richtlijnen van Rijksoverheid voor uitvaarten			

Kerkelijke activiteiten

	WAAKZAAM	ZORGELIJK	ERNSTIG	ZEER ERNSTIG
Catechisaties, Jeugd- en verenigingswerk, kring, cursus				
Tot 18 jaar	geen extra maatregelen			Verzwarend 13-18 jaar: digitaal
18 jaar en ouder	ja	max. 60	max. 30	max. 30 Verzwarend: digitaal
Huisbezoek door pastores	geen beperkingen	geen beperkingen	als geestelijk bedienaar	als geestelijk bedienaar
Huisbezoek door ambtsdrager	geen beperkingen	max. 6 personen	max. 3 personen	max. 3 personen/dag
Pastorale ontmoeting in kerkgebouw	Volg richtlijnen van Rijksoverheid voor samenkomsten (binnen)			
Repetities van koor, zanggroep van kerk	Volg richtlijnen van Rijksoverheid (RIVM) voor koren			
Kerkelijke activiteiten in buitenlucht	Volg richtlijnen van Rijksoverheid voor samenkomsten (buiten)			
Inloophuis	ja	max. 60	max. 30	beperkte inloop Verzwarend: geen inloop

Bestuurlijke activiteiten

	WAAKZAAM	ZORGELIJK	ERNSTIG	ZEER ERNSTIG
Kerkelijke vergaderingen	Volg richtlijnen van Rijksoverheid voor samenkomsten (binnen) en algemene uitzonderingen (economisch)			

Overige activiteiten

	WAAKZAAM	ZORGELIJK	ERNSTIG	ZEER ERNSTIG
Voedselbank	Volg richtlijnen van Rijksoverheid voor voedselbanken			
Maaltijdverstrekking	Volg richtlijnen van Rijksoverheid voor restaurants			
Kerktaxi/ziekenvervoer/bedevaart vervoer	Volg richtlijnen van Rijksoverheid voor openbaar vervoer			

Basisregels

Voor ieder risiconiveau geldt: volg de basisregels

Heb je klachten?

- Blijf in thuis-quarantaine.
- Ontvang geen bezoek.
- Laat je testen.

 Werk thuis, tenzij het niet anders kan.

 Houd 1,5 meter afstand.

 Is het druk? Ga dan weg.

 Was vaak je handen.

 Hoest en nies in je elleboog.

 Draag een mondkapje waar dat verplicht is.

ROUTEKAART COVID-19 VOOR KERKEN

Basisregels gelden voor iedereen, ook in kerkgebouwen

- 1) Houd 1,5 meter afstand van anderen.
- 2) Was vaak uw handen en hoest en nies in uw elleboog.
- 3) Blijf bij klachten thuis en laat u testen; heeft u koorts dan blijft het hele gezin thuis.
- 4) Vermijd drukke plekken.
- 5) Werk zoveel mogelijk thuis.

Online uitzending erediensten

- Het verdient de aanbeveling om de eredienst in alle risiconiveaus digitaal c.q. online beschikbaar te maken voor kerkgangers. Zo is de eredienst ook voor kwetsbare groepen toegankelijk.

Juridische grondslag voor de routekaart

- Ieder heeft het recht zijn godsdienst of levensovertuiging, individueel of in gemeenschap met anderen, vrij te belijden, behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet (art. 6 lid 1 Grondwet).
- De wet kan ter zake van de uitoefening van dit recht buiten gebouwen en besloten plaatsen regels stellen ter bescherming van de gezondheid, in het belang van het verkeer en ter bestrijding of voorkoming van wanordelijkheden (art. 6 lid 2 Grondwet).
- Kerkdiensten vallen niet onder het begrip evenement, als bedoeld in de Wet openbare manifestaties (art. 58a Wet publieke gezondheid)
- Bij bepalingen over groepsmaatregelen gelden deze niet voor personen die hun godsdienst of levensovertuiging belijden (artikel 58g, lid 2, onderdeel c, Wet publieke gezondheid).
- Degene die bevoegd is tot het aan een besloten plaats (...), draagt ten aanzien van die besloten plaats zorg voor zodanige voorzieningen of toelating dat de daar aanwezige personen de bij of krachtens de artikelen 58f tot en met 58j gestelde regels in acht kunnen nemen (art. 58l Wet publieke gezondheid).
- Kerkbesturen hebben de vrijheid om in een besloten plaats (kerk of gebedshuis) bijeenkomsten te organiseren om het geloof – individueel of in gemeenschap met anderen – te belijden. Kerkbesturen hebben vervolgens de zorgplicht om in een voldoende veilige ruimte te voorzien.
- Binnen de kerkrechtelijke structuur van het kerkgenootschap zal uitvoering gegeven moeten worden aan de zorgplicht.
- Deze routekaart geeft een advies hoe die zorgplicht ingevuld kan worden.

Algemene aspecten van de routekaart voor kerken

- Bestuurders of koepelorganisaties kunnen besluiten om aanvullend strengere maatregelen te adviseren als de plaatselijke situatie daarvoor aanleiding geeft.
- In de routekaart opgenomen getallen worden gelezen als maximale aantallen of maximale percentages, onder optimale condities. Bij de maximale aantallen en maximale percentages worden mensen van alle leeftijden meegerekend.
- Bij het nemen van besluiten over aspecten uit de routekaart dient het kerkbestuur de aspecten die de plaatselijke en regionale situatie aangaan én de (on)mogelijkheden in en van het kerkgebouw in overweging te nemen.
- De pastores (voorganger, predikant, pastoor, pastor, priester of bedienaar van sacramenten) vervult in delen van het werk taken als een geestelijk bedienaar. Daardoor is het mogelijk om zijn/haar taken, met passende maatregelen, te blijven vervullen.

Aantal kerkgangers

- De ruimtecapaciteit is het aantal mensen dat in normale omstandigheden in een reguliere zaal-indeling een eredienst kan bezoeken.
- Kinderen worden in de telling uitgezonderd als ze rechtstreeks naar een aparte ruimte gaan.
- Bij het bepalen van de ruimtecapaciteit wordt uitgegaan van de hoofd- en nevenruimten die geschikt zijn voor het beleggen van religieuze bijeenkomsten.

- Bij het benutten van een ruimte voor een religieuze bijeenkomst wordt uitgegaan van het hanteren van alle door de overheid opgelegde bepalingen voor veilig gebruik. Te denken valt hier onder anderen aan het hanteren van voorschriften op het gebied van brandveiligheid.

Maatwerk grotere kerken (> 300 zitplaatsen)

Een uitwerking van het maatwerk voor grotere kerken is: 20% van de ruimtecapaciteit in de fase zorgelijk, 15% van de ruimtecapaciteit in de fase ernstig en 10% van de ruimtecapaciteit in de fase zeer ernstig. Als verzwarende maatregel wordt ook hier voorgesteld de erediensten online uit te zenden zonder kerkgangers in het kerkgebouw. Het kerkbestuur wordt hierbij geattendeerd op de blijvende naleving van de basisregels en het uitwerken van adequate protocollen voor triage, placering, aankomst bij het kerkgebouw, het aantal reisbewegingen en de naleving van de richtlijnen van de Rijksoverheid voor verplaatsingen in de openbare ruimte.

Passende maatregelen kerkelijke/liturgische handelingen

- Voor een uitwerking van passende maatregelen bij kerkelijke/liturgische handelingen wordt verwezen naar de protocollen die door de verschillende kerkgenootschappen zijn ontwikkeld.
- De landelijke (concept)protocollen van de kerkgenootschappen zijn veelal vindbaar op de landelijke website van de eigen denominatie.
- Voor parochies in de Rooms-Katholieke Kerk wordt daarnaast geattendeerd op de informatie op de website van het (eigen) bisdom.

Verzwarende maatregelen

Het besluit tot het adviseren van verzwarende maatregelen voor de erediensten wordt genomen op initiatief van het CIO. Wanneer in de brede epidemiologische of maatschappelijke context aanleiding ontstaat voor het nemen van verzwarende maatregelen, worden deze afgekondigd met daarbij een begin- en einddatum waarbinnen deze verzwarende maatregelen geadviseerd worden. Voor de catechisaties, jeugd- en verenigingswerk, kring en cursus gelden de verzwarende maatregelen van het moment dat de Rijksoverheid verzwarende maatregelen heeft afgekondigd voor onderwijs en kinderopvang. Voor diaconale activiteiten zoals maaltijdverstreking gelden verzwarende maatregelen als de Rijksoverheid de verzwarende maatregelen heeft afgekondigd voor restaurants.

Samenzang

- De ruimte waarin de religieuze bijeenkomst wordt gehouden bepaalt in sterke mate de mogelijkheid om te komen tot samenzang.
- Onder meer aspecten als ventilatie, ventilatievolumen, gebouwwolume (m³) en de tijdsduur van de samenzang bepalen het besmettingsrisico. Maar daarnaast ook meer specifieke aspecten zoals de inactivatie van het virus en depositie. Deze aspecten zijn samengebracht in het wetenschappelijke model van Wells-Riley.
- Via de website www.eerstehulpbijventileren.nl is een webtool ontwikkeld. De uitkomst van de tool geeft inzicht in het risico op infectie via luchttransmissie, waarmee het desbetreffende kerkbestuur of de kerkenraad een gerichter besluit kan nemen. De webtool is ontwikkeld vanuit het perspectief van een kerkgebouw, met aandacht voor het zingen tijdens een kerkdienst.
- Het rekenmodel op de website kent ook grenzen en vervolgens beperkingen voor het advies. Op dit moment (februari 2021) vinden de makers de tool niet geschikt en geeft men een dringend advies om te onthouden van samenzang, omdat het rekenmodel uit gaat van 1 besmet persoon in een ruimte en omdat de effecten van andere varianten, zoals bijvoorbeeld de Britse niet zijn meegenomen.
- Kijk op de website voor de meest actuele uitleg van het advies na het invullen van de rekentool.

Koorzang of band

- Bij koorzang of band rekening houden met de nadere richtlijnen voor koren-zangensembles

(ci.rivm.nl/koren-zangensembles), zoals bijvoorbeeld het opstellen in zigzagopstelling.

- Bij het risiconiveau 'zorgelijk' het aantal zangers zo mogelijk beperken tot 6 personen.

Ventilatie / spuien

- Duidelijk is ondertussen dat ventileren belangrijk is voor het beperken van de concentratie aerosolen in de lucht. Ventileren is het constant verversen van de lucht in een ruimte. Zorg ervoor dat de luchtstroom niet direct langs de aanwezige mensen gaat.
- Luchten/spuien betekent dat in een gebouwramen, luiken of deuren zo tegen elkaar open gezet worden dat er een flinke luchtstroming of -circulatie door de ruimte ontstaat. De vermelde minimale tijd tussen diensten is 1 uur, indien er optimale lucht-/spuimogelijkheden zijn. Het expertteam ventilatie adviseert een veiligheid in te bouwen, bij optimale lucht-/spuimogelijkheden, door tussen twee diensten minimaal eenzelfde tijd actief te ventileren als dat de dienst of bijeenkomst geduurd heeft, met een minimum van een uur. Tijdens het luchten/spuien zijn er geen mensen aanwezig in de ruimte.
- Verwarmingsoorten als radiatoren en vloerverwarming kunnen tijdens diensten aan blijven staan, deze zorgen slechts voor matige luchtcirculatie.

Kinder- en jeugdwerk, catechisaties, verenigingswerk, kringwerk en cursussen

- De maatregelen voor de categorie activiteiten sluit aan bij de maatregelen voor onderwijs en kinderopvang uit de routekaart van de Rijksoverheid.

Inzameling van gaven

- In de fasen 'waakzaam' en 'zorgelijk' wordt geadviseerd een collectebus bij de uitgang te plaatsen voor contant geld en collectebonnen (geen collectezakken doorgeven of met collectezakken aan een lange stok door de kerkzaal bewegen). Houdt bij de collecte bij de uitgang voldoende rekening met de afstand.
- Vanaf de fase 'ernstig' wordt geadviseerd gebruik te maken van bankoverschrijvingen, digitale betalingen of een gift-app.

Diaconale activiteiten

- Het diaconale werk is een wezenlijk aspect van het kerk-zijn. Inloophuizen, voedselbanken en maaltijdverstreking is een dringende activiteit die voor de doelgroep niet uitgesteld of afgesteld kan worden.
- In de routekaart voor kerken is een algemene lijn opgenomen voor de uitvoering die zorgdraagt voor de noodzakelijke continuïteit.
- Het Netwerk DAK (www.netwerkdak.nl) – een netwerk van inloophuizen, buurtpastoraat en straatpastoraat – heeft op haar website een overzicht van mogelijkheden om het werk te continueren.

Kerkelijke vergaderingen

- Voor kerkelijke vergaderingen (zoals een kerkenraad, bestuursvergadering, locatieraad, gemeente- of ledenvergadering, classale vergadering of synode) geldt in alle fasen de richtlijnen van de Rijksoverheid voor **samenkomsten**. Hierbij moeten de basisregels vanzelfsprekend in acht genomen worden.
- Aanvullend wordt hierbij dringend geadviseerd primair uit te gaan van de digitale vergadermogelijkheden, zodat fysiek contact zoveel mogelijk vermeden wordt en reisbewegingen tot het minimum beperkt.
- Voor continuering van de dagelijkse werkzaamheden (zoals bij verkiezing van ambtsdragers of het beroepen van een predikant) kan gebruik gemaakt worden van de algemene uitzonderingen (economisch) om met ten hoogste 100 personen per zelfstandige ruimte samen te komen. Ook hier gelden de basisregels.

Online uitzending erediensten

- Het verdient de aanbeveling om de eredienst in alle risiconiveaus digitaal c.q. online beschikbaar te maken voor kerkgangers. Zo is de eredienst ook voor kwetsbare groepen toegankelijk.

Dienstenorganisatie Protestantse Kerk

Joseph Haydnlaan 2a

Postbus 8504

3503 RM Utrecht

Telefoon: (030) 880 18 80

E-mail: info@protestantsekerk.nl

